

תמורות במעמדם ובסמכותם של המנהיגים הדתיים והחברתיים בני הקהילה האתיופית בישראל

אילנית אברהם

מבוא

המעבר המהיר והחד של הקהילה היהודית האתיופית, חברה שמרנית והיררכית, למציאות החברתית הישראלית, חברה פלורליסטית ומודרנית, ערער את סמכות מנהיגי הקהילה מאחר שהמבנה הקהילתי של קהילות בארץ שונה מהמבנה הקהילתי הכפרי באתיופיה, והקהילה פוזרה ברחבי הארץ. המבנה של משפחה מורחבת המתגוררת יחד, שהיה נהוג באתיופיה, השתנה אף הוא. פעמים רבות נשלחו הילדים ובני הנוער ללמוד בפנימיות והיו מרוחקים מההורים ומהקהילה. יהדותם של בני הקהילה, אשר הייתה המשתנה הבסיסי שהגדיר את זהותם באתיופיה, הוטלה בספק. הממסד הרבני בארץ לא הכיר בסמכותם של הקסים, מנהיגי הדת בקהילה באתיופיה, לערוך טקסי נישואין, גירושין וקבורה. השמגלוץ, מגשרים ומנהיגים חברתיים, היו אחראים באתיופיה למגוון תפקידים ומילאו פונקציות משפטיות וחברתיות חשובות, אך הממסד המשפטי והחברתי בארץ לא הכיר בסמכותם לפעול בתפקידים אלו.

הדרת המנהיגים פגעה במבנה הקהילתי, העצימה את משבר האמון ולא אפשרה לממסד הישראלי לתת לעולים פתרונות תואמי תרבות. ואולם המנהיגים שסמכותם נפגעה בחרו לפעול להתאמת תפקידם וסמכויותיהם למציאות הישראלית ולקבל הכרה, גם אם חלקית, ותנאי העסקה יציבים וקבועים. בסופו של תהליך ארוך הפנים גם הממסד הרבני והממסד החברתי כי יש למצוא דרך להתאים למנהיגי ביתא ישראל תפקידים רשמיים בקהילה. ההרכב החברתי במדינת ישראל, מדינה מעודדת עלייה, הוא רבגוני

* המאמר מוקדש לזכרה של ד"ר חגית מישקין ז"ל, אשר נרצחה ב־7 באוקטובר 2023 במתקפת חמאס בדרום הארץ. ד"ר מישקין עמדה בשנים 2018-2023 בראש תוכנית תספ"ה (תקווה באמהרית וראשי תיבות של תכנית סטודנטים פרחי הוראה) ששמה לה למטרה לפתח מנהיגות חינוכית במוסדות ההכשרה להוראה ובמערכת החינוך.

ורב־תרבותי. הבנת חשיבות התפקידים שיש למנהיגות הדתית ולמנהיגות החברתית של העולים וחיזוק הפונקציות שמנהיגות זו ממלאת במציאות החדשה בארץ, יש בה כדי לתרום לקליטה מיטבית.

מאמר זה יעסוק בתמורות שחלו במנהיגות הקהילה האתיופית בארץ. תחילה יתואר המבנה המשפחתי והקהילתי של היהודים באתיופיה והתפקידים והסמכויות של מנהיגיהם הדתיים ושל מנהיגיהם החברתיים. אחר כך יתואר הרקע ההיסטורי שגרם להכרה ביהדותם ולהחלטה לצאת לכל אחד ממבצעי העלייה החשאים והמיידיים באמצעות רכבות אוויריות לארץ. כמו כן יבחן משבר הקליטה הייחודי ליהדות אתיופיה, שהייתה קהילה כפרית ובעלת מבנה היררכי ועברה למדינה שבה החברה פלורליסטית ומודרנית, ויבחן השלכות המשבר על סמכויות מנהיגי הקהילה. לבסוף יבחן תוצאות המשבר, והפעולות וההתאמות שערכו מנהיגי הקהילה לתפקידם בארץ, וכן הגורמים שהובילו להכרה, גם אם חלקית, של הממסד הישראלי בחשיבותם ובתפקידם.

חיי הקהילה היהודית באתיופיה

מרבית יהודי אתיופיה התגוררו בכפרים קטנים בחלקה הצפוני והצפוני-מערבי של המדינה, והיו מיעוט בין שכניהם הלא יהודים.¹ היבדלות זו מצאה את ביטוייה בעיקר בהקפדה יתרה על מניעת נישואי תערובת ובשמירה מוקפדת מפני התבוללות, וכמו כן בהעדפתם להיקרא "ביתא ישראל" על פני הכינוי השגור "פלאשים" (עם חסר אדמה).² הבית היה המרכז של פעילות היום-יום, והמבנה המשפחתי היה של משפחה מורחבת. היו שני סוגים של מבנים משפחתיים: "בתשב" (betesev), בית שגרים בו כמה דיירים, גם מי שאינם קרובי דם, לעומת "זאמד" (zamed), מבנה הכולל מגוון רחב של קרבה משפחתית.³ יחידים שהיו חסרי משפחה דורגו בתחתית הסולם החברתי.⁴ תפקיד החינוך היה נתון בידי ההורים וקרובי המשפחה. אורח החיים והמבנה המשפחתי אפשרו להורים ולילדים לשהות זמן רב יחד ולחזק את קשרי המשפחה ואת התקשורת ביניהם. ההיררכיה התבססה על גיל ועל מגדר, והאב היה מקור סמכות בלתי מעורער.⁵

1. סלמון, 2001, עמ' 229.

2. גורדן, 2016, עמ' 177-179. לכינוי פלאשים יש כמה הגדרות, ואולי לכן העדיפו חברי העדה את הכינוי "ביתא ישראל".

3. גטניקלוש, אנגדאזונדה ושמואל, 2020, עמ' 42.

4. שם, עמ' 43.

5. שמואל, תש"ף, עמ' 30-31.

הדת היהודית נשמרה בעדה בהתאם לדפוסיה המקראיים, בנטייה להחמרה בדיני טומאה וטהרה. חברי העדה התגוררו באזור הררי מרוחק מן הערים, ובשל בידודם הגאוגרפי לא הגיעה אליהם התורה שבעל פה. גם החגים והטקסים נשמרו אצלם ככתוב בתורה. יהודי אתיופיה היו די מנותקים מיהדות העולם עד תחילת המאה ה־20.⁶

עקב היבדלות הקהילה היהודית מהסביבה נולדו בה פונקציות חברתיות שמטרתן למלא את צורכיהם הדתיים והחברתיים של הקהילה. את הפונקציות האלה מימשו בעלי תפקידים מנהיגותיים קהילתיים רשמיים, קסים ושמגלוץ, אשר היו ברוב המקרים זקני העדה וחכמיה.

הקס היה המנהיג הדתי והרוחני של הקהילה. הוא שימש מעין כוהן, ומכאן שמו, וקיבל את סמיכתם של קסים ותיקים ממנו. סמכויותיהם של הקסים נסבו על ענייני דת. הם היו האחראים הבלעדיים לקביעת מועדי חגים וראשי חודשים, לעריכת טקסי נישואין וגירושין, וכן לסידורי קבורה. כמו כן הייתה בידם הסמכות להטיל סנקציות על הפוגעים במוסכמות הדתיות והחברתיות של בני הקהילה. הקסים החזיקו בידע על אודות השושלת המשפחתית של בני הקהילה.⁷

השמגלה, ברבים שמגלוץ, היה המנהיג החברתי והמשפטי באתיופיה. תפקידיו נסבו על היחסים שבין אדם לחברו, ובהם ענייני אישות, סכסוכי משפחות וסכסוכי ממון. החלטתם ופסיקתם של השמגלוץ הייתה מחייבת, והשלטונות באתיופיה הכירו בה. מעמדם נקבע על פי חוכמתם וגילם, ופעמים רבות גם על פי נכסיהם (ומכאן שמם שמגלה, שפירושו מבוגר, בכיר).⁸ מנהיגים אלו זכו ליחס מכובד ביותר של בני הקהילה: היו קמים לכבודם עם כניסתם לחדר, מרכינים ראשם למראם ומאפשרים להם לשאת דברים ראשונים באספות. גם הרשויות ראו בהם מנהיגות האחראית לניהול עניינה הפנימיים של הקהילה.⁹

העליות לארץ ישראל

חלום שיבת ציון של יהודי אתיופיה היה למוטיב המרכזי בחייהם. רק במאה ה־19 גילו יהודי אתיופיה כי יש תפוצת יהודים נרחבת בעולם במפגש בין הקהילה ואורח חייה ובין יוסף הלוי. הלוי נשלח על ידי יהודי אירופה, שרצו לבחון את אמיתות הפרסומים של ההחברה

6. ריבנר ושינדלר, 1996, עמ' 105-110.

7. גטניוקלוש, אנגדאורונדה ושמואל, 2020, עמ' 42-43.

8. שרעבי, 2013, עמ' 1-5.

9. בודובסקי, דוד וערן, 1994, עמ' 20-28.

הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים.¹⁰ ארגון נוצרי זה, מיסיונרי במהותו, פעל בין השאר בקרב יהודי אתיופיה כדי לגרום להם להמיר את דתם, ואף פרסם את הצלחותיו בתחום. הגילוי ההדדי של קבוצת יהודים נוספת עורר התעניינות בקרב תפוצות יהודיות בעולם, ומגוון גורמים בעולם היהודי החלו לפעול למען קהילת יהודי אתיופיה כדי למנוע את היכחדותה של יהדות זו, שניצבה בפני סכנה נוכח אורח החיים בחברה נוצרית מיסיונרית.¹¹ מסעו של ד"ר יעקב פייטלוביץ, תלמידו של יוסף הלוי, לתור אחר קהילות יהודי אתיופיה בשנת 1904 מסמן נקודת מפנה בתולדות הקהילה. פייטלוביץ הצליח לחזק את הקהילה לפעול יחד, בקהילה מגובשת, לנוכח הפעילות המיסיונרית באתיופיה, ושלח את צעירי הקהילה ללמוד באירופה. צעד זה תרם להכרת יהודי אתיופיה בעולם ולהכרה בהם.¹² הקמת מדינת ישראל לא השפיעה על יהודי אתיופיה, שכן בשנותיה הראשונות ביכרה המדינה שלא לעודד עלייה מאתיופיה משתי סיבות עיקריות: ספקות בנוגע ליהדותם והטלת ספק ביכולתה של הקהילה להסתגל לאורח החיים בארץ.¹³ מאורע מכריע בסיפור עלייתם של יהודי אתיופיה היה החלטתה של מדינת ישראל להחיל עליהם את חוק השבות. ההחלטה התקבלה בעקבות הכרה ביהדותם בפסיקה של הרב הראשי הספרדי עובדיה יוסף משנת 1973.¹⁴ בשנת 1975 הכיר ביהדותם גם הרב הראשי האשכנזי הרב שלמה גורן.¹⁵ ובמרץ 1975 קבעה ועדה בין-משרדית כי יהודי אתיופיה זכאים לאזרחות ישראלית במסגרת חוק השבות.¹⁶

ההכרה והזכאות לעלייה מתוקף חוק השבות היו ציון דרך חשוב באירועים הקשורים בעלייה מאתיופיה. באותה עת החמיר מצבם של היהודים באתיופיה בעטייה של המהפכה הקומוניסטית שהתחוללה במדינה בשנת 1974 וגררה גילויי אנטישמיות רבים. בשנת 1977 החלה פעילות מאורגנת אך חשאית להעלאתם של יהודי אתיופיה. פעילות זו נמשכה עד נובמבר 1984. בשל הקושי לקבל היתרי יציאה מאתיופיה הגיעו משם היישר לארץ רק מעטים מהיהודים בתחילת תקופה זו. אחרים ברחו לסודאן בתקווה להגיע משם לישראל. העולים התארגנו בקבוצות קטנות ובייירות ויצאו לדרך ארוכה בצעידה, ועל גבם צרור מיטלטלים קטן בלבד. בסודאן התקבצו במחנות פליטים. במקרים רבים שלחו הורים את

10. London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews.

11. קורנאלדי, תשמ"ט, עמ' 16.

12. טרוויז'סימי, 1994.

13. ויינשטיין, תשנ"ז.

14. הרב עובדיה יוסף, **שו"ת יביע אומר**, ח, אבן העזר, סימן יא; תשובת הרב עובדיה לחז"י עובדיה תיק

ג' - 7031.7, עמ' 215.

15. ראו גורן, תשנ"ו, עמ' 172-207.

16. קורנאלדי, תשמ"ט, עמ' 187.

ילדיהם לגבול אתיופיה-סודאן, בתקווה שהילדים יזכו להגשים תחילה את חלום העלייה לישראל; כך הופרדו משפחות רבות.¹⁷

בשל הידרדרות התנאים במחנות הפליטים נאלצה ממשלת ישראל לזנוח את מדיניות ההגירה ההדרגתית שתוכננה ולהוציא לפועל בדחיפות מבצע חילוץ אווירי. המבצע הראשון, שכונה מבצע משה, החל בנובמבר 1984 ונמשך עד 5 בינואר 1985, והוטסו בו כ-7,500 מיהודי אתיופיה ברכבת אווירית לישראל, שמהם כ-1,500 ילדים ובני נוער שהגיעו בלא הוריהם. המבצע היה חשאי, וכמוהו הייתה חשאית גם ההסכמה של שלטונות סודאן לשתף פעולה. פריצתה של חומת הסודיות והדלפת סיפור העלייה לתקשורת בארץ ובעולם קטעה את המבצע בפאזמויות. רק הודות להתערבות ארצות הברית התאפשר להעלות כחודשיים לאחר מכן, במבצע שבא, את היהודים שנותרו בסודאן. ההגירה חודשה רק כשש שנים אחר כך, בעקבות כינון היחסים הדיפלומטיים עם אתיופיה. במבצע שלמה, שנמשך 36 שעות ב' 24-25 במאי 1991, הועלו ארצה ברכבת אווירית כ-14,300 מיהודי אתיופיה.¹⁸

תהליך ההגירה וההסתגלות לישראל של בני הקהילה האתיופית נכרך בקשיים רבים. כמה מהגורמים לקשיים אלו היו התלאות במסע אל סודאן, המעבר שחוו העולים מחברה מסורתית לחברה פלורליסטית ותעשייתית בזמן קצר, תביעת החברה הקולטת להיטמעות בה, הטלת הספק ביהדותם של העולים, פירוק המשפחה המורחבת, ערעור סמכות המנהיגות הדתית והחברתית של הקהילה ויחס מבדל של החברה הקולטת אל העולים בשל מוצאם וצבע עורם. המעבר גרם לשינוי במבנה הקהילה והפר את האיזון שהיה נהוג במשפחה. המבוגרים, אשר הנהיגו את המשפחה ואת הקהילה באתיופיה, איבדו את מעמדם והפכו תלויים בדור הצעיר ובמוסדות המדינה.¹⁹

משבר העלייה ומשבר המנהיגות בישראל

עם המעבר לישראל הפר הפער הבין־תרבותי את האיזון במשפחות העולים. המבנה הכפרי והמשפחתי, שהיה מבוסס על היררכיה וסמכות, התפורר בתהליך הגירה נוקשה, ונוצר חלל במנהיגות הקהילה. חלל זה פגע באפשרות לשמר את המורשת התרבותית והרוחנית ולהנחילה לצעירי הקהילה, משום שהיחידה הכפרית והקהילתית פוזרה ברחבי הארץ. גם היחידה המשפחתית פורקה; מתבגרים רבים נשלחו לבתי ספר ולפנימיות, וההורים החלו לחוש שהם מאבדים את הקשר עם ילדיהם. הסמכות ההורית עורערה.

17. חקלאי, 2002, עמ' 21-8.

18. בארד, 2002, עמ' 165.

19. פסח־רמתי ויוסלזון, 2007, עמ' 165-188.

המבוגרים בקהילה איבדו את מנהיגותם לצעירים אשר רכשו את התרבות והשפה וסייעו להם להתנהל בחברה ולהתמודד עם הבירוקרטיה הישראלית.²⁰

הקושי הגדול ביותר שנאלצו להתמודד איתו העולים מאתיופיה נסב על שאלת הזהות היהודית, שכן היהדות, אשר הייתה המשתנה הבסיסי שהגדיר את זהותם באתיופיה ושימשה הכוח המניע לעלייה ולעמידה בתלאות הדרך, הוטלה בספק. אף שחוק השבות ושני פסקי הלכה עקרוניים הכירו ביהדותם, יהדותו של כל פרט ופרט מהעדה האתיופית הועמדה בספק, הם נדרשו לעבור טקסי גיור, וענייני האישות שלהם הוכפפו לפסיקת רבנים אורתודוקסים שאינם מהקהילה.²¹

הוויכוח על יהדותם של העולים מאתיופיה פגע במעמדם של הקסים. הממסד הרבני לא הכיר בהיותם של המנהיגים הרוחניים, אשר שמרו באתיופיה אלפי שנים על הרצף הדתי והתרבותי של הקהילה היהודית, בעלי סמכות לעריכת טקסי נישואין, גירושין וקבורה.²² אחד מן התפקידים, הכרת אילן היוחסין, שהיה מסור בידי הקסים דורות נלקח מהם וניתן בידי נציגים של הרבנות הראשית, אף שנציגי הממסד הרבני פנו לא פעם לקסים, שהחזיקו בידע על אודות השושלת המשפחתית של יוצאי אתיופיה, כדי לאשר את יהדותם של בני ובנות קהילתיהם. גם לבושם הייחודי, אשר היה מקור לגאווה באתיופיה, הפך אותם לנבדלים במרחב הציבורי ובמרחב הרבני הממסדי.

בעקבות מחאה ממושכת קבעה ועדת שרים לענייני קליטה בשנת 1992 כי הקסים יוסמכו לתת שירותי דת ויקבלו משכורת ממשרד הדתות, אולם סמכויותיהם צומצמו במידה רבה, ולא ניתנה להם רשות לטפל בענייני נישואין, גירושין, שחיטה, קבורה ועוד.²³ בשנת 2002, במסמך שפרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת, נכתב כך:

הרבנות לא מכירה בסמכותם של הקייסים, ומבחינה חוקית הם אינם מוסמכים לתת שירותי דת כלשהם. עוד יש לציין, כי בעקבות מחאה ממושכת, נקבע כי הקייסים יקבלו משכורות ממשרד הדתות באמצעות המועצות הדתיות, וכך כיום רשומים בתיקי המשרד כ־60 קייסים.

20. בן־אליעזר, 2008, עמ' 137-140.

21. קורנאלדי, תשמ"ט, עמ' 217-227.

22. החלטת מועצת הרבנות הראשית, תשמ"ו, שם, עמ' 264.

23. לפי החלטת ממשלה מס' 477 (ע23) מ־24 בדצמבר 1992, יש לאשר את ההמלצות בדבר מעמד הקסים המופיעות בסעיף 3.2 למסמך סיכומי הוועדה. בסעיף האמור נאמר כדלקמן: "הקייסים יקבלו משכורת דרך המועצות הדתיות וייתנו שירותים לעדתם במסגרת המועצות הדתיות. דרגות ורמות השכר ייקבעו על־פי המלצות ועדת המשנה תוך חודש ימים".

במילים אחרות, זהו מעמד המוכר עליד המשרד לצורך קבלת שכר, מוכר על ידי העדה כסמכות רוחנית, אך אין לו כל סמכות חוקית.²⁴

בשנת 2012 ציין מבקר המדינה שהסמכת הקסים יושמה רק בחלקה.²⁵ פסק דין שניתן ב־2016 מתח ביקורת חריפה על המדינה בנוגע להיעדר פיקוח על העסקתם של קסים. בית הדין קבע כי המועצות הדתיות סירבו להכיר במעמדם של הקסים באופן גורף, בלא קשר להכשרות ולהסמכות הרבניות שיש להם. סירוב זה נובע "מכך שהמועצות הדתיות ראו בקייסים וברבני הקהילה כנטע זר" ו"התנהלו כלפיהם באופן ובהתבטאויות שאין הדעת סובלת". בית הדין קבע כי יחס הממסד הרבני כלפי יוצאי אתיופיה הוא "יחס משפיל ומפלה", וכי המדינה, הממונה על המועצות הדתיות, ידעה על ההתנהלות המשפילה והמבזה של המועצות הדתיות כלפי יהודי אתיופיה, ובמקום לאזור אומץ ולטפל באפליה השיטתית של המועצות הדתיות ולפעול "למגר ולהקיע אפליה זו", גרמה המדינה להעמקת האפליה ולהשרשתה ו"הנציחה את האפליה". בפסק הדין נקבע כי הקסים הופלו בשכרם שנים ארוכות, והם יפוצו למפרע.²⁶

במחקרם של קפלין ושרעבי כונו הקסים "אחרים",²⁷ ונאמר שהם מרגישים "כמו בובות בחלון ראווה".²⁸ הם ראו עצמם נבדלים, חסרי מעמד וסמכות ושקופים לממסד הרבני ולמרחב הציבורי הישראלי. הם ייחסו את אובדן מנהיגותם לחוסר ההכרה של הממסד ביהדותם על אף מעמדם ותרומתם באתיופיה לשימור החיים היהודיים, על אף פסיקת הרבנים הראשיים, למרות יחס החברה, המבדל ומפלה אותם בשל מוצאם וצבע עורם, וחרף המבנה החברתי, שהפך אותם פגיעים ומוחלשים.

ההדרה של הקסים על ידי הממסד הדתי הרשמי בישראל, אשר הטיל ספק ביהדותם וראה בהם נבדלים, השפיעה על כלל הקהילה האתיופית בישראל. הפגיעה בקהילה כיחידה, ערעור מעמד המבוגר ואיבוד הסמכות הדתית של הקסים גרמו לפגיעה במעמדם בקרב בני הקהילה. המבוגרים יוצאי אתיופיה, שרצו להמשיך ולשמר את המסורת כפי שקיימו אותה באתיופיה, חוו קושי בהשתלבות במרקם הדתי והמסורתי הקיים בארץ. הילדים,

24. א' ואן גלדר וא' שפיגל, שירותי דת לעדה האתיופית, הכנסת – מרכז מחקר ומידע, 4.9.2002: https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/690feb71-9332-e811-80de-00155d0a0235/2_690feb71-9332-e811-80de-00155d0a0235_11_8176.pdf

25. מבקר המדינה, דוח שנתי 63 לשנת 2012: <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Pages/Publications/24.aspx>

26. פסק דין של בית הדין האזורי לעבודה בבאר שבע: ס"ע 2858-08 הרב אברהם ואח' נגד המועצות הדתיות ומדינת ישראל. ניתן ביום 4.7.2016.

27. שרעבי וקפלין, 2017, עמ' 37-54.

28. שרעבי וקפלין, 2014, עמ' 10.

אשר הופרדו ממשפחתם ונשלחו ללמוד בחינוך הממלכתי-יהדות שהייתה שונה מזו שהנחילו הקסים באתיופיה, ערערו על סמכות הקסים ועל מנהיגותם. משבר זה גרם לערעור הזהות היהודית של בני הקהילה, אשר שמרה עליהם כקהילה באתיופיה. איבוד ההנהגה הדתית הפך את העולים חסרי אונים, תלתיים ושוליים לעומת החברה הקולטת.²⁹ משבר המנהיגות לא פסח גם על השמגלוץ'. בדומה לקסים איבדו רוב השמגלוץ' מתפקידיהם המסורתיים בשל ההפרדה והמרחק בין בני הקהילה בארץ, התלות במוסדות המדינה וערעור ההיררכייה המשפחתית וסמכותם של המבוגרים בקרב בני הקהילה. באתיופיה היו השמגלוץ' אחראים למגוון תפקידים ומילאו פונקציות משפטיות וחברתיות חשובות. בהיעדר מערכת בתי משפט זמינה, תקינה ונגישה מילאו השמגלוץ' את פונקציית בתי המשפט בדמות שופטים בעיניים פליליים ואזרחיים. כן פעלו בכל הקשור להתנהלות עם השכנים הנוצרים בפתרון סכסוכים על רקע הקצאת הקרקעות. כמו כן פרסו השמגלוץ' את חסותם על הנשים הצעירות שעברו לכפרי בעליהן וסיפקו להן הגנה מפני ניצול ותמיכה במגוון מישורים. נוסף על הפונקציות הנרחבות שהיו מנת חלקם נודעו השמגלוץ' בהיותם משכני שלום חברתיים והובילו הליכי פיוס ויישוב מחלוקות בין פרטים בקהילה. ואולם משעלו ארצה נגלתה בפני בני הקהילה מערכת מודרנית, פעילה ומתוחכמת הממלאת את שלל הפונקציות שהיו בלעדיות לשמגלוץ'. הסכסוכים הפליליים נתונים לרשות בתי המשפט, המשטרה ושירות בתי הסוהר בלבד, ולשמגלוץ' לא ניתנה סמכות להכריע בעיניים אלו. חלוקת הקרקעות מעוגנת בחוק המקרקעין, והוא שמכתיב את הכללים והתקנות בעניין, וגם כאן לשמגלוץ' אין כל מנדט. הנשים הצעירות שנישאות אינן עוברות לכפר זר ללא משפחתן, ולכן אינן זקוקות עוד להגנת השמגלוץ'.³⁰

יחס הרשויות בישראל למנהיגות השמגלוץ' אמביוולנטי. דוגמה לכך אפשר לראות בתוכנית באר שבע, שפעלה בעיר בשנים 2001-2004,³¹ פרי יוזמה משותפת של כמה גופים ממשלתיים ומוניציפליים, ובהם משרד הרווחה, עיריית באר שבע, ג'וינט ישראל ועמותות מנהיגות של יוצאי אתיופיה. המטרה המרכזית של התוכנית הייתה בניית מנגנון מגשר בין האוכלוסייה האתיופית ובין הממסד כדי להפחית את שיעורי האלימות בין בני זוג בקרב יוצאי אתיופיה בישראל. שילוב השמגלוץ' נעשה כבר בשלבים הראשוניים של בניית התוכנית מתוך הבנת הממסד שיש ללמוד את התופעה בהקשרה התרבותי הייחודי ומתוך הכרתו בהיות השמגלוץ' מקור ידע וסמכות. בהכשרה השתתפו 51 שמגלוץ' מקרב עדות גונדר, טיגרי וולקט, והקבוצה נפגשה אחת לשבוע במשך חמישה חודשים. בקורס למדו השמגלוץ' על החוק בישראל, נפגשו עם נציגי הממסד ודנו בדרכים האפשריות שהם

29. סלומון וקפלן, 2011, עמ' 1-15.

30. בוברובסקי, טימור ורונאל, 2017, עמ' 285-306.

31. קסן וקידר, 2006, עמ' 101-106, נספח 1.

יכולים לפעול בהן כדי למגר את האלימות בין בני זוג בקהילותיהם. השמגלוץ' התגבשו ל"מועצת חכמים" העוסקת בייעוץ לאנשי הממסד, בגישור ובפתרון סכסוכים. הם גיבשו נוהלי עבודה שמטרתם לפעול במרכז העירוני לגישור פעולה עצמאית בהדרכתו של עובד קהילתי.

מדוגמה זו אפשר לראות כי מצד אחד יש יוזמה של עובדים מקצועיים ממוסדות כגון בית המשפט לענייני משפחה, מרכזים למניעת אלימות, מרכזי קליטה בערים ובית הדין הרבני, אשר מפנים את בני הקהילה האתיופית לשמגלוץ' במקרים של סכסוכים חברתיים וסכסוכים בין-אישיים מתוך הכרה בתועלת של הפרקטיקה הזו והבנה שהיא עדיפה מהפנייתם למסגרות פורמליות מנוכרות. מצד שני אין לשמגלוץ' סמכות לטפל בעניינים פליליים, משפטיים וחברתיים כפי שהייתה בעבר, ובמקרים רבים מחובתם להעביר את הטיפול בסוגיות אלו לידי הרשויות הפורמליות.³²

גם כאן, כמו בערעור סמכותם של הקסים, ערעור המוסדות הישראליים על סמכות השמגלוץ' גם בהיבטים משפחתיים וחברתיים והשימוש בהם רק לעניינים בלתי פורמליים גרם למנהיגות זו להיות זרה לצעירי הקהילה, והם אינם מרבים להיעזר בשמגלוץ'. ערעור מנהיגות זה נוסף על ערעור ההיררכיה שנשמרה באתיופיה, עם תהליך המעבר ממנהיגות מסורתית, שבה ההנהגה בידי המבוגרים, למנהיגות מערבית, המאופיינת בבעלי תפקידים צעירים, משכילים ומודרניים המעורים היטב בכללי המשחק הפוליטיים והכלכליים בחברה המערבית.

השפעת ערעור סמכויות המנהיגות על הקהילה ועל החברה בישראל

תהליך הגירה כולל שינויים גדולים בכל תחומי החיים של חברי הקהילה: פיזיים, חברתיים ותרבותיים-דתיים. תוצאות המעבר מארץ אחת לחברתה כוללות קשת רחבה של קשיים ותגובות: אובדן, בדידות, מאמץ, עייפות מניסיונות להסתגל ולהתמודד עם שוני תרבותי, רגשות של דחייה מתרבות חדשה שעלולים להשפיע על הביטחון העצמי, וכן בלבול תפקידים, ערכים וזהות. קשיים אלו עלולים לעורר תחושה של חוסר מסוגלות בשל חוסר היכולת לתפקד בתרבות החדשה באופן המוכר והמקובל בקהילת המוצא.³³ במעבר למבנה הממסדי, הדתי והחברתי של מדינת ישראל עורערו סמכויות הכוח של מנהיגי הקהילה האתיופית, כוח שיש בו כדי לסייע בהתמודדות עם קשיים אלו. חברה

32. קוגן ומולה, 2005, עמ' 37-38.

33. ג'ונסון, רוברטס ווורל, 1999, עמ' 131-150.

יכולה לתמוך בעצמה לתקופה ארוכה על ידי גורמי תמיכה, הנהגה והובלה, ותפקיד זה חיוני במיוחד לקהילת מהגרים הבאה להשתלב בחברה אחרת, השונה מזו שממנה באה ומאופיינת ברבגוניות.³⁴

הדיון בקהילה היהודית האתיופית, במעבר שחוותה ובערעור סמכות מנהיגיה אינו דומה לדיון בעליית קהילות יהודיות אחרות וייחודי לה בשל אופייה של הקהילה האתיופית, קהילה כפרית מסורתית בעלת מבנה היררכי, ובשל המעבר המהיר שחוותה לחברה מודרנית אשר ערערה על מוסכמותיה, על הנהגותיה, על מנהיגיה ואף על מרכיב הזהות שלה אשר שמר עליה כקהילה לאורך שנים. נראה שמעבר זה פגע במקום המרכזי של הקהילה פגיעה דומה לפגיעת תהליכי תיעוש, מסחור וביוורוקרטיזציה שגרמו להיעלמות הקהילה המסורתית באירופה.³⁵ את משמעותו ואת השלכותיו של אובדן זה תיאר ניסבט: "הבעיה האמיתית אינה אבדן ההקשר הישן, אלא הכישלון של החברה התעשייתית-דמוקרטית ליצור הקשר חדש אשר יאפשר לאנשים להתארגן בקבוצות בעלות לכידות מוסרית שתהיינה משמעותיות [לחבריהן ולסביבתן] מבחינה פסיכולוגית ותפקודית".³⁶

החברה הישראלית, אשר גרמה לערעור ההקשר הישן ומבנה הקהילה ופגיעה בסמכות המנהיגים בתהליך הקליטה של הקהילה האתיופית, הבינה עם השנים שעליה ליצור הקשר חדש בעל משמעות לבני הקהילה ולמנהיגיה. אובדן האמון של בני הקהילה במוסדות המדינה, ריבוי מקרי האלימות במשפחה, השיעור הגבוה של נוער נושר, פנייה לערכאות משפטיות וגלי מחאה של צעירי הקהילה גרמו לשינוי ביחס המדינה לקהילה ולמנהיגיה. גורם נוסף לשינוי היה ההבנה שהפתרונות שהציע הממסד אינם רגישים תרבותית ואינם מותאמים לבני הקהילה, ומנהיגי הקהילה הם בעלי הידע לתווך את הדברים לממסד ולקהילה. אפשר לראות לכך דוגמה ממאמרם של יאסו ושלום: "וצא שחלק ניכר מהרבנים, הנציגים הרשמיים מבחינת הממסד, אינם נותנים מענה לבעיות הקהילה, ולעומתם הקייסים אשר נותנים מענה לחלק גדול מבעיותיהם הרוחניות והדתיות של בני הקהילה אינם מקובלים על הממסד הדתי. הפתרון הממסדי, לפיכך, נראה מנותק מהמציאות ומעוות".³⁷ נוסף על ההבנה והשינוי האלה נראה שבני הקהילה חווים תהליכים של פילוס דרך המתרחשים תוך כדי מפגש עם סביבה מסתייגת, וגם מנהיגי הקהילה החלו חותרים

34. פסחירמתי ויוסלזון, 2007, עמ' 165-188.

35. שטיין, 1960, עמ' 115.

36. ניסבט, 1969, עמ' 48.

37. ר' יאסו ושלום, "רוצים קייסים לא רבנים מטעם", **מוסף שבת, מקור ראשון, כ"ה בטבת**

תשע"ה: <https://musaf-shabbat.com/2015/01/16/%D7%A8%D7%95%D7%A6%D7%99%D7%9D-%D7%A7%D7%99%D7%99%D7%A1%D7%99%D7%9D-%D7%9C%D7%90-%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%9D-%D7%9E%D7%98%D7%A2%D7%9D-%D7%A8%D7%90%D7%95%D7%91%D7%9F-%D7%99%D7%90%D7%A1%D7%95/>

לברר את תפקידם במציאות החדשה וביקשו לקבל הכרה של הממסד ושל הקהילה בתנאי העסקה יציבים.

ההכרה במנהיגי הקהילה והשתלבותם בממסד הישראלי

פנייתם של בני הקהילה ושל הקסים לערכאות משפטיות בעניין מעמדם בממסד הרבני הובילה לשורת החלטות שקיבלה הממשלה על קידום שילובם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. במרץ 2018 קיבלה הממשלה את החלטה 3649, שכותרתה "הסדרת שירותי הדת עבור יוצאי אתיופיה וקידום שילובם המיטבי במערך הדת"³⁸, אשר נועדה להציע פתרון נרחב ומהיר לסוגיה זו ולמעמדם של מנהיגי הדת בקהילה האתיופית. בהחלטה נקבעה שורה של צעדים להסדרת שירותי הדת בעבור קהילת יוצאי אתיופיה ולהגברת שילובם בתחום זה, לרבות הקצאת תקנים למנהיגי הדת בעדה במועצות הדתיות, הגדלת מספר הרבנים יוצאי אתיופיה במערך שירותי הדת, שינוי מבחני התמיכות ועידוד מיזמים למען הקהילה, הקמת ועדה מייעצת לשילוב הקהילה במערך הדת ועוד.

מיצוב מעמד מנהיגי הדת בקהילה האתיופית היה בו כדי לסייע לממסד הרבני המבקש לברר את היהדות של בן הקהילה. משבר האמון שנוצר בין הקהילה לממסד הרבני בארץ היה מחסום בדרך לבירור זה, וזאת מלבד הידע שחסר לממסד הרבני אך היה לקסים, שהיו אמורים על שמירת הידע על השושלת המשפחתית של בני הקהילה. היה ברור כי בניית מערכת של שיתופי פעולה המבוססת על שיח פורה והדדי ועל יחסי אמון בין הקסים ובין הרבנות הראשית תקדם השגת מטרה זו למען בני הקהילה ולמען החברה הישראלית.

ועם זאת נראה כי לפעמים הקסים אינם ממתנים לאישור הממסד ופועלים באופן עצמאי לשימור המורשת ולהכשרת קסים. בישראל פועלת עמותה ששמה "מועצת הכוהנים של העדה האתיופית", המלמדת תלמידים ומסמיכה אותם לכהונה, מכשירה עשרות קסים אף שלא אושרו ברבנות הראשית בישראל. זוהי דוגמה לפעולה עצמאית של המנהיגות הדתית של יוצאי אתיופיה המבקשת לשמר את מסורת יהדות אתיופיה ואת סמכות מנהיגיה. פעילות זו מנכיחה את סמכותם לפעול בלא תלות באישור הממסד בקרב

38. החלטה 3649, "הסדרת שירותי הדת עבור יוצאי אתיופיה וקידום שילובם המיטבי במערך הדת", 3.8.2018.

אתר משרד ראש הממשלה: https://www.gov.il/he/departments/policies/dec3649_2018.

הקהילה ואת מקומם בחברה הישראלית. עם השנים החל הממסד להכיר בידע ובסמכות הפנים־קהילתית של החברים במועצה, והוא פונה אליהם כאשר הוא נזקק לעזרתם.³⁹ דוגמה נוספת לפעילות מנהיגות הדת של הקסים הצעירים בקהילה האתיאופית לביסוס ולייצוב של מעמדה ולביצוע ההתאמות הנדרשות בארץ היא פעולתם להכרה ביום הסגד כבמועד רשמי בלוח השנה של חגי ישראל, שהובילה לחקיקת חוק חג הסיגד, התשס"ח-2008.⁴⁰ בני הקהילה וקבוצת קסים צעירים בהובלת הרב הראשי לקהילה האתיאופית הרב יוסף הדנה ביקשו לבסס את מעמד הקהילה, את המורשת ואת התרבות שלה באמצעות אירועי יום הסגד. לפיכך נעשו כמה התאמות בין האופן שבו נחוג החג באתיאופיה לאופן שבו נחגג בארץ. לדוגמה, באתיאופיה היו כינוסים בכמה מקומות, ואילו בארץ מרכז הכינוס העיקרי הוא בירושלים, שאליה כמוהו ונכספו בני הקהילה אלפי שנים. דוגמה נוספת להתאמה היא שילוב ברכת הרב הראשי בטקס שנערך בהובלת הקסים מנהיגי הקהילה. על ההתאמה אומנם נמתחה ביקורת הקסים המבוגרים בקהילה, אך היא הובילה להנכחה של החג, של הקהילה ושל מנהיגיה בחברה הישראלית כולה ובלוח השנה שלה.⁴¹

המעבר של הממסד במדינת ישראל ממודל של כור היתוך, שבו העולה נדרש להיטמע בתרבות הקולטת ולוותר על התרבות ועל המורשת המייחדות אותו ולהמירן במודל רב־תרבותי, ניכר ביחס כלפי המנהיגות הדתית והחברתית של יוצאי אתיופיה. המודל הרב־תרבותי משקף ראייה פלורליסטית המכבדת את השונות ואף רואה בה משאב. גישה זו שואפת ליצור שוויון בין הקבוצות ולהימנע מיחס פטרוני ומתנשא כלפיהן באמצעות הכרה בזכותה של כל אחת מהן לקיום אוטונומי ולשמירה על זהותה, נקיטת צעדים לצמצום הפערים בין הקבוצות וגיבוש מנגנונים למניעת תיוג, אפליה, הדרה וניכור.⁴² ההכרה במנהיגות יוצאי אתיופיה ושילובם במערכת הממסדית מעידה כי מדינת ישראל מכירה בתפקידה של הסביבה לשמש גורם משפיע על חיי היומיום של כל פרט בחברה. הכרה זו תורמת לשינוי בהבניה החברתית של התרבות הקולטת ושל התרבות הנקלטת ובדינמיקה של יחסי העוצמה הבין־תרבותיים.

גם השמגלוץ, המנהיגות החברתית, מעניקה מענה למשבר האי־אמון שנוצר בין הממסד הישראלי הקולט לקהילה האתיאופית הנקלטת. הסודיות הפנים־קהילתית היא מאפיין בולט בעדה האתיאופית. מוטיב האמון בין הנועצים ליועצים חשוב מאין כמותו,

39. ראו דוגמה להשתתפות נציגי המועצה בדיון עם נציגי הממסד הרבני על מציאת פתרון לקבורת יוצאי אתיופיה: פרוטוקול 252 משיבת ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, 3.7.2012, https://fs.knesset.gov.il/18/Committees/18_ptv_217538.doc.

40. חוק חג הסיגד, התשס"ח-2008: https://fs.knesset.gov.il/17/law/17_lsr_300844.pdf.

41. שרעבי, 2013, עמ' 8-13.

42. דה סוסה סנטוס, 2017.

ובהיעדרו יש אפשרות סבירה כי לא היה שיתוף פעולה של הנועצים. במקרים רבים הבעיות המתגלעות בתחומי הקהילה והמשפחה האתיופית אינן זוכות לטיפול רגיש תרבותי. פעמים רבות נתפסים הרשויות והמוסדות החברתיים החיצוניים מנוכרים לרוח הקהילה, ודבר זה גורם לתוצאה ההפוכה מהמבוקשת: להעמקת הסכסוך ולהחרפתו. ההליך המשפטי הקונונציונלי נתפס ארוך, מייגע ובלתי יעיל, וגרוע מכך: לא רלוונטי לאנשי הקהילה האתיופית.

החברה הישראלית הבינה את חשיבותם של השמגלוץ' בשבירת מחסום האמון והשפה ובחיסכון כלכלי. הליך ההתדיינות במערכת המשפט בישראל כרוך בהוצאות כספיות רבות. כשמדובר באוכלוסייה מבוגרת אשר אינה דוברת את השפה וזקוקה למתורגמן, ההוצאות גדולות אף יותר. נוסף על כך המתורגמן עלול להחמיץ את המשמעויות הבין-תרבותיות הייחודיות אם אינו בן התרבות הנקלטת. החברה והממסד הישראלי הבינו כי המנהיגים החברתיים, השמגלוץ', נגישים מבחינת שפתם ותרבותם, ונגישות זו מסייעת לבעלי הדין להתמצא טוב יותר בהליך. לא מן הנמנע ששבירת מחסום השפה תורמת גם להבנת הצדק הפנימי וההיגיון המניעים את המערכת אשר שופטת אותם וגורמת מעורבות רבה יותר בכל הנוגע לתוצאות והסכמה בדבר הדרך לפתרון הסכסוך.

גם כאן נעשו התאמות של פעילות השמגלוץ' בארץ, והם אינם עושים בדיוק את שעשו באתיופיה אלא משמשים בעיקר מגשרים במצבי קונפליקט. הם מועסקים על ידי מחלקות הרווחה בעיריות ומקבלים מהן תיקים רלוונטיים למטרת טיפול. תחילה הם לומדים את תוכן הפנייה ופרטי המקרה, ולאחר מכן מזמינים את הצדדים לשיחה לשם קבלת החלטה וכתובת המלצות. הצדדים, בניגוד למקובל באתיופיה, אינם מחויבים לקבל את החלטת השמגלוץ', אך עם זאת נראה כי בתי הדין הרבניים ובתי המשפט נוטים לאמץ את המלצותיהם.⁴³

בשנת 2001 הנהיגה בתחומה המחלקה לשיטור קהילתי בלוד מודל שמגלנה (יישוב סכסוכים והשכנת שלום) שמטרתו מצד אחד פתרון סכסוכים בשילוב גורמים מסורתיים, ומצד אחר מניעת הסלמה של סכסוך אגב מעורבות אקטיבית של מערכת החוק. עוד מטרה הייתה הפחתת הנטל מעל מערכת אכיפת החוק. המחלקה הציבה לעצמה יעד להקים בלוד מערך גישור קהילתי אשר יפעל בריכוזי הקהילה האתיופית ויעודד את המעורבים בסכסוך להגיע לפתרון הבעיה בגישור בעזרת השמגלוץ'. התהליך נעשה באמצעות איתור והכשרה של חכמי קהילה מיומנים אשר יוכלו לעסוק בגישור ובפתרון סכסוכים קלים בקהילה ובמשפחה. לאחר פיתוח מודל השמגלוץ' בלוד הוקמו מרכזי גישור בערים נוספות שיש בהן ריכוז גבוה של בני הקהילה, והליכי גישור ויישוב סכסוכים

חלופיים הולכים ונעשים מקובלים ומבוקשים יותר בעידן המודרני. השמגלוץ, אשר זיהו צורך זה, פעלו לקראת השתלבות יציבה וקבועה במערכות הרווחה ברשויות.⁴⁴ ממסקנות הדוח באתר המשרד לביטחון לאומי עולה שיש מקום להליך שמגלנה ברשות הלאומית לביטחון קהילתי,⁴⁵ וכך נכתב בו על התרומה של פעילות זו ועל השפעת הידע והכלים של השמגלוץ על הממסד הישראלי: "ראוי ללמוד מדרכי הפעולה של השמגלוץ ומניסיונם לצורך פיתוח הליכים מאחים בקהילות נוספות בחברה הישראלית, ואגב כך לחזק את הפיקוח החברתי הבלתי פורמלי על חשבון הפיקוח הפורמלי". על תרומת שיתוף הפעולה בין הממסד למנהיגי הקהילה מחבחינת קהילת יוצאי אתיופיה נכתב: "פעילותם הברוכה של שמגלוץ מוכיחה את עצמה כמסייעת בצורה יוצאת דופן ובונה אמון בקרב הפונים לעזרתם ומגשרת בין הפערים תוך שילוב של מסורת רבת-שנים". אם כן, שילוב המנהיגות החברתית, השמגלוץ, במערכות הממסד הישראלי מאפשרת מחד גיסא לשמר את הייחוד, את הערכים ואת התרבות של יוצאי אתיופיה, ומאידך גיסא למסד את הליך הגישור במערכות הרווחה של המדינה למען כלל החברה בשילוב של הליך מסורתי עם תהליכים מערביים אגב התאמה למערכת הממסד וחוקיו החדשים. ההכרה בתרומתם של השמגלוץ והעבודה המשותפת מסייעת לחברה הקולטת לפתח שיח מכבד עם החברה הנקלטת, וזו מצידה מתוודעת לערכים ולחוקים של הממסד הישראלי. כך הליך הקליטה אינו מבטל את תרבות המוצא, את ההנהגה ואת המוסכמות החברתיות אשר היו נהוגות באתיופיה, אלא רואה בהם משאב, ונקודת מבט זו מעניקה ליהודי אתיופיה מקום ויחס מכבד.

מנהיגי הקהילה, אשר סמכותם התערערה עם העלייה ארצה, נדרשו לברר את מקומם במציאות הישראלית החדשה, בחברה שהמבנה המשפחתי והמבנה הקהילתי שלה שונים מזה שהיה מקובל באתיופיה, וכן חברה הרואה בקהילה ובמנהיגיה מי שזקוקים לעזרה ולסיוע. בה בעת הבינה החברה הישראלית את הצורך בקליטה מיטבית רגישה תרבותית של קהילה זו ואת מקומם של מנהיגי הקהילה בסיוע לממסד הישראלי הדתי והחברתי במתן מענה מתאים לאופייה של הקהילה.

ההבנה שמנגנון ההנהגה המסורתי ממלא תפקיד חשוב בהיותו מקור ידע וכתובת ייעודית אמينة לבני הקהילה מחד גיסא ופעילותם של מנהיגי הקהילה ליצירת התאמות למציאות הישראלית מאידך גיסא תרמו להכרה במנהיגותם ולהשתלבותם בממסד בתנאי העסקה יציבים וקבועים. מנהיגי הקהילה מביאים לידי ביטוי את כוח מנהיגותם ואינם נכנעים להדרה הממסדית, וממשיכים בפעילותם בקרב הקהילה במתן מענה מותאם

44. שרעבי, 2013, עמ' 12-14.

45. "מקום הליך 'השמגלנה' ברשות הלאומית לביטחון קהילתי", המשרד לביטחון לאומי, 10.9.2023: <https://www.gov.il/he/departments/guides/shmaglena>

תרבותית, חותרים מתוך הממסד לשימור המורשת הדתית והידע והכלים החברתיים המסורים בידם זה שנים. הם מגלים מנהיגות גם בהבנת השינוי בתפקידם בארץ, המתחייב בשל מהמעבר לחברה בעלת מבנה שונה מזה שהיה באתיופיה.

סיכום

מאמר זה דן בביסוס ובהעצמה של מנהיגות חברתית, תרבותית ודתית בקרב החברה הנקלטת על ידי החברה הקולטת, וחשוב בין השאר בשל הקשרו הישראלי. מדינת ישראל, מדינה המעודדת עלייה של יהודים לתחומה, מתמודדת עם סוגיות של חברה הטרוגנית השואפת לקיים יחסים שוויוניים וסובלניים בין אנשים מקבוצות תרבותיות שונות זו מזו. חיים בחברה מגוונת המכילה זהויות ייחודיות של הפרטים משמעם פיתוח ערכי סובלנות וכבוד ומתן הזדמנויות למימוש אישי ומקצועי מתוך אחריות, מעורבות ומחויבות לכלל. ממצאי המחקר יכולים לסייע להבנת התפקידים החשובים שיש למנהיגות התרבותית-דתית והחברתית של העולים ולחזוק הפונקציות שמנהיגות זו ממלאת גם במציאות החדשה בארץ. האם השינוי המתרחש בחברה הישראלית לקראת הכרה בתפקידם, בחשיבותם ובתרומתם של מנהיגי הקהילה האתיופית, קסים ושמגלץ, מספק? נראה כי המאבק המתמיד של המנהיגים ובני הקהילה נשא פרי והוביל לשינוי ביחסה המבדל של החברה הישראלית ושל הממסד הדתי והחברתי. שינוי זה השפיע על החברה, על בני הקהילה וכן על המנהיגים, אך למרות ההתקדמות החברה הישראלית נדרשת להמשיך לכבד את המורשת הדתית והחברתית של קהילת יוצאי אתיופיה ולבסס את מעמד מנהיגיהם ואת סמכותם.

תנאי הכרחי לשינוי עמדות החברה הישראלית כלפי יוצאי אתיופיה הוא יצירת אקלים ציבורי המאפשר יחס שווה ליוצאי אתיופיה ומנכיח אותם בקרב האוכלוסייה הכללית באופן חיובי. זוהי אחת ממטרות תוכנית תספה, הצמחה והעצמה של מנהיגות חינוכית מקרב הקהילה האתיופית מתוך הבנה שחינוך הוא הכלי המרכזי שאפשר להשפיע באמצעותו על תפיסות של סובלנות ולסייע במיגור דעות קדומות.

אף ששיעורם של יוצאי אתיופיה הוא 1.7% מהסטודנטים במכללות להוראה, הם רק 0.4% מעובדי ההוראה,⁴⁶ ושיעור עובדי ההוראה יוצאי אתיופיה אשר חווים תנודות ומעברים בין בתי ספר ותנאי העסקה לא קבועים גם לאחר חמש שנים (30%) ואף לאחר עשר

46. נתוני כוח אדם בהוראה, משרד החינוך, 2022.

שנים (20%) גבוה משיעור העוברים בקרב עובדי הוראה באוכלוסייה הכללית.⁴⁷ למראה הנתונים על תתייצוג של עובדי הוראה יוצאי אתיופיה במערכת החינוך הגדיר משרד החינוך את שילובם במערכת יעד מרכזי, והוא פועל לשם כך בכמה דרכים. אחת מהן היא תוכנית תספה, תוכנית הוליסטית הפועלת לשילוב כמותי ואיכותי של עובדי הוראה יוצאי אתיופיה במערכת החינוך בקידום התייחסות מקבלת ורבותנית. התוכנית פועלת זה כ-13 שנה במכללות להכשרה להוראה, ובשנים 2017-2021 השתתפו בה כ-600 סטודנטים בכל שנה. הסטודנטים יוצאי אתיופיה לומדים במסלולי המכללה עם כלל הסטודנטים, והתוכנית מעניקה למעוניינים בכך מעטפת הכוללת רכיבים אקדמיים וחברתיים, ליווי אישי וסיוע כלכלי. מפעילים אותה מנהל עובדי הוראה ומכון מופ"ת בשיתוף עם מכון מרחבים, המסייע בשלבי ההשמה וההשתלבות במערכת של הבוגרים.

התוכנית פועלת בשלושה תחומים עיקריים: (1) פיתוח כישורי למידה אקדמיים והקניית כלים פדגוגיים להוראה במערכת החינוך; (2) טיפוח כישורים אישיים ומנהיגות חינוכית; (3) הקניית כלים חינוכיים להתמודדות עם אתגרים בתחום השונות החברתית שבחברה הישראלית באמצעות טיפוח סובלנות לרב-תרבותיות ולכבוד האדם. בהמשך, בשנות ההשמה הראשונות בבית הספר, התוכנית מעניקה ליווי לעובדי הוראה יוצאי אתיופיה המעוניינים בכך.⁴⁸

מאמר זה מדגיש את החשיבות המכרעת של העצמת מנהיגות חברתית. בהקשר זה תוכנית תספ"ה היא כלי מרכזי לקידום מנהיגות חינוכית, לשינוי תפיסות ולמיגור דעות קדומות, לצמצום פערים חברתיים ולהענקת שוויון הזדמנויות.

47. ניידות פנימית ועזיבה בקרב עובדי הוראה 2000-2018 (עדכון), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019:

https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/171/06_19_171b.pdf

48. שץ'אופנהיימר, 2015, עמ' 7-16.

רשימת קיצורים ומקורות

- M. G. Bard, *From Tragedy to Triumph: The Politics Behind the Rescue of Ethiopian Jewry*, New York, NY, 2002. בארד, 2002
- N. Bobrowski, U. Timor & N. Ronel, "Shmaglena: Ethnic Framework for Problem Mediating", *Journal of Ethnicity in Criminal Justice* 15[3] (2017), pp. 285–306. בוברובסקי, טימור ורונאל, 2017
- א' בן־אליעזר, "כושי סמבן, בילי־בילי־במבן: כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת", בתוך: י' שנהב וי' יונה (עורכים), **הענות בישראל**, ירושלים 2008, עמ' 131–157. בן־אליעזר, 2008
- א' בנדר, "מבצע משה", בתוך: ב' מאירי ור' אלעזר (עורכים), **חלום בין סורגים: סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה**, ירושלים 1988, עמ' 90–92. בנדר, 1988
- N. G. Johnson, M. C. Roberts & J. E. Worell, *Beyond Appearance: A New Look at Adolescent Girls*, Washington, DC, 1999. ג'ונסון, רוברטס ווורל, 1999
- H. A. Jordan, "Black, Poor and Jewish: The Ostracism of Ethiopian Jews in Modern Israel", in: H. Baudner & C. Matheis (eds.), *Migration Policy and Practice: Interventions and Solutions*, New York 2016, pp. 175–190. ג'ורדן, 2016
- ש' גורן, **תורת המדינה**, תל אביב תשנ"ו. גורן, תשנ"ו
- M. Gatenio-Kalush, S. Engdau-Vanda & N. Shmuel, "Risk Complexity—Culture and Identity in Migration: The Case of Ethiopian Jews", in: D. Roer-Strier & Y. Nadan (eds.), *Context-Informed Perspectives of Child Risk and Protection in Israel*, Switzerland 2020, pp. 41–59. גטניוקלוש, אנגדאונדה ושמואל, 2020
- מ' ויינשטיין, "מאתיופיה לחברה הישראלית", בתוך: א' עמיר, א' זהבי ור' פרגאי (עורכים), **שורש אחד וענפים רבים**, ירושלים תשנ"ז. ויינשטיין, תשנ"ז
- א' חקלאי, "תהליכי גיבוש זהות בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה: תיאוריה ומודל התערבות", **מניתוק לשילוב** 11 (2002), עמ' 8–21. חקלאי, 2002
- ע' טרוויזן־סימי, "פועלו החינוכי של יעקב פיטלוביץ באתיופיה (1904–1924)", **פעמים** 58 (1994), עמ' 86–97. טרוויזן־סימי, 1994

- כהן, 1994 ' כהן, "זמן אש: נוער אתיופי בסיכון", **מניתוק לשילוב** 6 (1994), עמ' 17-27.
- כהן, 2001 ר' כהן, "חינוך מבוגרים כיוצר הליבה המשותפת של החברה הישראלית", **גדיש** ז (תשס"ב), עמ' 88-100.
- נגט, 2006 י' נגט, "תפיסתם והבנתם של אנשי מוסד ה'שמגלוי' את אפן התערבותם בהליכי נהול ישוב סכסוכים בקרב קהלת יוצאי אתיופיה", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, 2006.
- ניסבט, 1969 R. A. Nisbet, Davies JC. *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development*, New York 1969, *American Political Science Review* (1970) 64(2):618-619. doi:10.2307/1953865
- סלמון, 2001 H. Salamon, "Ethiopian Jewry and New Self-Concepts", in: H. E. Goldberg (ed.), *The Life of Judaism*, Oakland, CA, 2001, pp. 227-240.
- פיליסוק, 2005 M. Pilisuk, "Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives." *Contemporary Sociology* 34(1), pp. 34-36.
- פסח־רמתי ויוסלזון, 2007 D. Pessach-Ramati & R. Josselson, "Vicissitudes of 'Holding' in the Immigration Experience: The Case of Ethiopian Israeli Adolescents", in: R. Josselson, A. Lieblich & D. McAdams (eds.), *The Meaning of Others: Narrative Studies of Relationships*, Washington, DC, 2007, pp. 165-188.
- קורינאלדי, תשמ"ט מ' קורינאלדי, **יהדות אתיופיה, זהות ומסורת**, ירושלים תשמ"ט.
- קימרלינג, 1998 ב' קימרלינג, "הישראלים החדשים: ריבוי תרבויות ללא רב־תרבותיות" **אלפיים** 16 (1998), עמ' 264-308.
- קסן וקידר, 2006 ל' קסן ול' קידר, **אלימות בין בני זוג בקרב משפחות יוצאות אתיופיה בישראל: מודל רב־מרכתי ורגיש מבחינה תרבותית לשם מניעת אלימות בין בני זוג בקרב משפחות יוצאות אתיופיה בישראל, באר־שבע, 2004-2001**, באר שבע 2006.
- ריבנר ושינדלר, 1996 D. S. Ribner & R. Schindler, "The Crisis of Religious Identity Among Ethiopian Immigrants in Israel", *Journal of Black Studies* 27[1] (1996), pp. 104-117.

- שבתאי, תשס"א
מ' שבתאי, "לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני
בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל",
מגמות 41 [2-1] (תשס"א), עמ' 97-112.
- שמואל, תש"ף
נ' שמואל, **דורות של תקווה: מסורת והעברה בין־דורית
עם העלייה מאתיופיה**, חיפה תש"ף.
- שץ־אופנהיימר, 2015
א' שץ־אופנהיימר, "תכנית תספ"ה: תכנית ייחודית להכשרת
מורים לבני הקהילה האתיופית", **בדרך להוראה: הכשרה.**
נט 2 (2015), עמ' 7-16.
- שרעבי, 2013
ר' שרעבי, "מגשרים מסורתיים של עולי אתיופיה בשירותי
הרווחה והמשטרה", **קרימינולוגיה ישראלית** ג (2013),
עמ' 1-25.
- שרעבי וקפלן, 2011
R. Sharaby & A. Kaplan, "Ethiopian Religious Leaders of
the 1.5 Generation: Between Integration and Resistance",
Sociological Papers 16[1] (2011), pp. 95–109.
- שרעבי וקפלן, 2014
R. Sharaby & A. Kaplan, "Between the Hammer of the
Religious Establishment and the Anvil of the Ethnic
Community: Rabbis of Ethiopian Immigrants in Israel",
Journal of Modern Jewish Studies 14(3), pp. 482-500.
- שרעבי וקפלן, 2017
R. Sharaby & A. Kaplan, "Variations of Identities Among
the Leaders of a Minority Group of Immigrants", *Social
Identities*, 24(3), pp. 403-411.